I

Козаче село Глибове при самому Дніпрі, та облягли його височенні гори. Їхатимеш, то шлях тобі звивається бором, густим таким, що й не проглянеш: тільки над тобою світ Божий, округи імла пахуча; здалека щось гучить-гучить; коли от опахнув свіженький вітерець — і засиніє старий Дніпро поміж зелених комишів та червоного верболозу, і повстають круті сиві гори. Тут і село якраз. Біліють хати, цвітуть городи. От мурована церква з високою дзвіницею, давня вже; мур аж зазеленів; мощений цвинтар проріс травою.

Саме за церквою стояла собі колись хата славна, і садок, і город при їй був добрий! Жив у тій хаті Охрім Поліщук із жінкою. Вона була здалека взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна — Мати Божа! Іде, було, собі — як мальована: очі у землю спущені й не дивиться.

Перво вони дуже багаті були. Що є найкраще намисто, або очіпок, або що, то вже Ївга собі почепить. Мали всякого добра, що й не злічити. Та недовго розкошували. Охрім був чоловік такий добрячий; аби кого побачив у біді, зараз вирятує, хоч там як утратиться. Розпозичав гроші то тому, то іншому, ще до того й погуляти любив, та й не схаменувся, як подвір’я спустіло і ковані скрині спорожніли.

Зажурилась тяжко Ївга, аж краса її зов’яла, зстарілась, Ходить похмура, і дитинка її не втішає. Що вже яка була в її дівчинка хороша! "Вродилась, — каже, — моя дитино, на горе та на лихо! Вік бідою збавиш, дочко; біду і в домовину з собою положиш". Усе, було, сумує та сумує, а дитиночка дивиться матусі в вічі любенько й веселенько та в долонечки плеще — не розуміє.

II

Час не спиняється. Чимало літ минуло. Ївга хоч і привикла трохи, та вже не та стала, що перше була! А дівчина виходилась у неї хороша, як маківочка повненька, свіжа, як ягода лугова, а весела, мов та пташка співоча; а що вже правдива та щира душа! Зроду-віку не чули, щоб кого обмовила чи осудила; така вже люб’яча істота була! Щоб там посвариться з ким, як другі, то ні в світочку! Чи на вечорницях, чи в танку, чи дома — до всіх привітна й веселенька, як ясочка.

Сватає Наталю Михайло Бруй, парубок добрий і роду хорошого, а що вже кохав її щиро, то всі те бачили. Люди, було, любують на них, як зійдуться де на весіллі або в танку докупи. Обоє молоденькі і хороші, як повні квіти. "От коли б Господь звів до пари!" — було, кажуть.

Отож послав Михайло сватів; дівчата вже в дружки прибираються та міркують, яке-то весілля в Наталі буде; аж тут свати із своїм хлібом повернулись: не оддають Наталі! Батько й рад би, та мати й слухати не хоче, що не багатий. Зажурився Михайло, плаче Наталя, та нічого робити! Попрощались молодята, пішов Михайло чумакувати. Така, бач, думка була: "Запрацюю щось, підможуся та візьму-таки Наталю".

III

Поки ж він ходив по дорогах та чумакував, навернувсь інший, багач великий, Данило Гурч. Він таки з козаків був, та жив собі паном, мав свій хутір, і степи, й поле, тільки що ходив у свиті, в сивій шапці — не хотів у інше вбиратись. Якось йому крамарі, що наїздили до його дещо купувати, то й кажуть:

— Братіку Данило! всім би ти чоловік, та коли б ти оту свитину закинув та ходив по-нашому — у каптані.

— А щоб ви того не діждали, вражі сини! — гукнув на них. — Коли маєте мою одежину ганити, геть з мого двора!

То всилу, бідолахи, втекли од нього.

Такий був ярославний, що Боже борони! Як розлютується, аж йому огневі іскри з очей скачуть, і побіліє, як крейда. А був хороший із себе дуже: високе чоло гетьманське, брови так і говорять, очі карі, ясні, як зорі, і всміхнеться, було, так ласкаво, да разом і гордо і смутно, що аж за серце вколупне...

Він оставсь ізмалку сиротою: мати молодою вмерла, а батька вбито на війні. Розказували старі люди, що була ще в його сестра, хороша дівчина, та злюбилась із ляхом, брат того й не знав, тільки знала стара бабуся, що в їх жила і випестила обох. Як стара не вговоряла Катрю — не послухала дівчина, та як брата не було дома, і помандрувала з ляхом у Польщу.

Приїжджає [Данило] до господи та й питає стару:

— А де сестра? чому мене не стрічає?

А він сестру так жалував, як свою рідну дитину; тільки й на думці в його, що Катря, чим би то втішити сестрицю, як звеселити.

Питає він, а стара заплакала та й каже:

— Ніхто вже не стрічатиме тебе, мій соколе ясний, окром мене, старої!

— А що таке? Яка напасть? Де сестра?

Стара й оповістила йому, як злюбилась Катря з ляшком, як не слухала ні вмови її, ні просьби, ні грозьби.

— Вчора, — каже стара, — увечері приїхав їздець, вона вийшла, а я за нею побігла. Звісно, молоде — хутче добігла, ніж я. Схопив він її на руки та й помчав. Тільки й бачила!

— Чи не той се лях, що в Максимчиному хуторі проживав?

— Той самий, голубчику! Все, було, куди не підемо, він на очі навертається.

Нічого більш не сказав Данило. Білий, як та хустка, спустив очі до землі та й думає. А далі:

— Прощавай, стара!

— Куди ж ти, мій орле? Покидаєш мене у тузі та в печалі! Чи хутко ж тебе дожидати?

— Хутко буду.

Впав на коня та й полинув, і не було його місяців зо два. Стара виглядає та плаче: "Викохала, випестила, та й обоє покинули!" Коли так, одного вечора, затупотіло в дворі; вибігла стара, а Данило коня прив’язує.

— Ой сину мій! Квіте мій! Де ж се ти й досі був? Чи не чув про сестру? Де вона, моя пташечка? Яку-то їй долю Господь дав?

А він мовчить, ні пари з уст.

Увела його в хату, та аж злякалась: такий він став!

— Данилочку мій! Та який же ти страшний! Нездужав, мабуть? Чи тебе дорога стомила?

— Утомивсь, — каже, — хочу одпочити...

Та хмурий, невеселий такий.

Потупала стара коло його — все мовчить, та й одійшла.

Живуть вони вдвозі. Данило й не згадує про сестру, наче зроду її й не було, а стара дуже скучає та й каже одного разу, важко зітхнувши:

— Де тепереньки Катря моя мила? Хоч би ще мені побачити мою любку! Як то вона на чужині проживає?

Данило наче й не чує.

— Данилочку! Чи ти одцуравсь сестри, чи тобі не жалко, що ти й не згадаєш про бідну дівчину? а я заговорю, то ти з хати йдеш. Скільки вже благала тебе поїхати пошукати, де вона. Може, той ляшок її покинув; може, нещаслива де тиняється та боїться вернутись. Чи ти ж своє рідне покинеш у наругу людям?

— Не турбуйся, стара, не буде твоя Катруся в нарузі!

— Де ж вона? Де ж вона? Ти її бачив?

— Пом’яни її душу!

— Боже мій, Боже! Се ти сестру з світу згубив! Катрусенько моя нещаслива! пропав твій вік, як маків цвіт! Данило! великий тобі гріх!

— Годі, — каже, — бабусю, плакати: не поможеться!

— А він же де?

— Спитай чорного ворона, що його кості розношує.

IV

Отакий-то жених був Данило Гурч, що посватав Наталю. А Ївзі не що в голові, як зять багатий.

Бідну дівчину наче блискавка опалила: сама не своя.

— Мамо моя! — плаче, — не губіть мене, молодої, не топіть за Гурчем. Лучче мені вмерти, як за ним бути!

Не слухає Ївга дочки, присилувала. Повінчали, одбули весілля, випровадили молодих до господи. Стріла Наталю стара хлібом-сіллю:

— Господине моя молодая! нехай же тебе Господь щастить долею й здоров’ям! щоб була здорова, як вода, а багата як земля, а хороша як рожа! Ти нашу хату звеселиш і мене, старую, одмолодиш!

Так-то вже стара вітає молоду та радіє, аж плаче.

І Данило інший став, як одружився: вже не насуплені чорні брови, і на устах ласкавий усміх. Полюбив щиро молоду жінку. Тільки молода полохлива, як пташеня з гаю: заговорить він — вона й очей не зведе; візьме її за руку — побіліє на личку, і рука тремтить.

Живуть уже з півроку; все молода не привикає. Став супити знов чорні брови Данило й пильно, й грізно часом дивиться на молоду жінку.

Поховали стару; ще смутніше в хаті стало. То, було, стара й заговорить, і спитає, й пошуткує, бо дуже любила Наталю; а тепер інший раз, то цілісінький день Божий сидять, не промовлять і словечка; вона що-небудь робить, а він, підперши рукою кучеряву голову, не

випускає її з очей, та так пильно й невесело дивиться, що аж серце холоне.

Одного разу проситься вона до матері в гості, бо давненько не бачилась. Данило мовчить. Підняла очі, а він білий-білий, тільки очі блищать. Мов опалив її своїм поглядом, аж одхитнулась. Він усміхнувся.

— А чи не прийшли глибівські чумаки додому? — проговорив, та так глухо, мов не своїм голосом.

Наталя ледве встояла. Хоче сказати й не вимовить словечка. Він устав і вийшов з хати.

V

А чумаки справді вернулись додому; вернувся й Михайло. Тільки Наталя того не знала й не відала; а коли вже він, і як, і од кого довідався, що вона любилась із Михайлом, то Господь його святий знає.

З того часу так-то вже пильнував Наталю, що й ступня з хати не пускає. Чи робить вона де в садку та розважає себе, співаючи тихенько, чи в дворі господарює, — він усюди вродиться й очей блискучих не зведе з Наталі, аж їй і страшно, й сумно.

Вибирається якось він до міста. Наталя проводжає його, стоїть бліда й смутна, аж він сам жахнувсь, як поглянув. Обняв її кріпко й щиро:

— Горе моє, Наталю! Не любий я тобі! Загубив я й тебе, й себе!

Вона хотіла щось промовити, та тільки заплакала. Упав Данило на коня і помчавсь не оглядаючись.

Осталась Наталя сама, опорядила все на господарстві, вийшла в гай (а хутір їх у гаю в самому). Тихо й пусто округи. Шлях звивається гаєм... Тільки шумлять листя, щебечуть і джерґотять пташки та шурхають ящірки в траві. А зелено, й пахучо, й свіжо! З липового зруба молоді паросточки пустились, вигналась високо береза, і шелестить осика тонким листом; із-за темного дуба то калинова вітка витягнеться й червоний китяг ягід горить, як жар, то колюча гайова рожа покаже дрібні листочки й пахучу квіточку; виносяться хвоїнки, як стрілочки прямесенькі, й горобина розкинула зелений намет, і рясно на їй ягід червоно-злотих. А всякого зілля, квіток! і копитник хрещатий, папороть розрослась купою; пахуча березка коло сухого дуплинастого пенька повилась, і синій живокість, і кружало червоної смілки... Аж в очах мигтить!.. Зверху сонце так і сипле теплим промінням у темну гущавину, а з гущавини паше на тебе холодком...

Поглядає Наталя округи, та й облили її дрібні сльози: "Ой світе мій ясний, світе мій прекрасний! — промовила піснею, — який мій талан нещасний!"

Схилила голову на білу руку, плаче та згадує своє дівування: як-то весело було й вільно! І спом’янувсь їй ясноокий Михайло... який він тихий був, люб’ячий...

"Піду я хоч одвідаю свою матусю, — думає. — Данило вернеться хіба завтра — не знатиме. Може, востаннє попрощаюсь... Хоч побачу своє село, пройду вулицею. Спізнюся, то мати проведуть".

VI

Схопилась та й побігла шляхом; а вже вечоріло й роса пала. Біжить, біжить Наталя, серце б’ється, як не вискочить... Місяць зійшов; ніч тепла й тиха... От і Дніпро блищить синьою хвилею, і човни по березі розкидані, а там і перевіз; за малу годинку перебігти можна — недалечко.

Коли чує Наталя — за нею женуться. Оглянулась — се Данило мчиться... Уже настигає... Не пам’ятаючи себе, кинулась Наталя в воду й поплила Дніпром, як та рибочка.

Примчавсь Данило... "Не втечеш! — крикнув, — не втечеш!" Скинув човна на воду й поплив за нею; нема весла — гребе гострою шаблею. Човен летить... та все не дожене Наталі. Вже вона й далеченько. Червона хустка пішла бистрею; довга коса розпустилась по воді. Данило і вловив її за ту косу шовкову... як замахнувся блискавою шаблею, тільки кров тепла зчервонила сиву хвилю дніпрову.

Загубив жінку Данило, та й сам пропав... самохіттю, чи так уже Господь його покарав. Найшли обох рибалки вранці. Вона змучена й сумна, а він гнівний та грізний, Боже! Як ухопив міцною рукою за довгу косу, то так рука й звелась навіки. Вкупі й знайшли.

Коли б таку горду душу та на добре! Бо був він щирий і правдивий. Сам нікого не обіжав зроду, тільки себе занапастив.